



УДК 398.41(=161.2)''1920/1930'':001.891-057.4А.Фішер
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.01.113>

ДЕМОНОЛОГІЧНІ УЯВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ У ПРАЦЯХ ПРЕДСТАВНИКІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ АДАМА ФІШЕРА

Володимир ГАЛАЙЧУК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7780-5876>

доктор історичних наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: halay_czuk@ukr.net

Роман ТАРНАВСЬКИЙ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7817-6730>

доктор історичних наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: roman.tarnavskiy@lnu.edu.ua

Постановка проблеми. Діяльність А. Фішера заклала основи для формування у Львівському університеті впродовж 1920-х—1930-х років потужного етнографічно-етнологічного осередку. *Мета* розвідки — з'ясувати, як у працях представників цієї школи репрезентовані демонологічні уявлення та вірування українців. *Актуальність* статті визначена потребою дослідження традиційної духовної культури. *Джерельною базою* стали навчальні університетські курси, розділи етнографічно-краєзнавчих досліджень, невеликі розвідки та повноцінні монографії про демонологічні уявлення і вірування, авторами яких були А. Фішер та його послідовники. *Методологія* статті ґрунтується на комплексному залученні низки загальнонаукових методів, основним з яких став метод типологічного аналізу.

Ключові слова: демонологія, вірування, духовна культура, Львівський університет, львівська етнологічна школа Адама Фішера.

Volodymyr HALAICHUK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7780-5876>

Doctor of Sciences in the field of History,
Associate Professor of the Department of Ethnology,
Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: halay_czuk@ukr.net

Roman TARNAVSKYI

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7817-6730>

Doctor of Sciences in the field of History,
Associate Professor of the Department of Ethnology,
Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: roman.tarnavskiy@lnu.edu.ua

DEMONOLOGICAL BELIEFS OF UKRAINIANS IN THE WORKS OF REPRESENTATIVES ADAM FISHER LVIV ETHNOLOGICAL SCHOOL

Formulation of the problem. A. Fischer's activity laid the foundations for the formation of a powerful ethnographic and ethnological center at Lviv University during the 1920s and 1930s. *The purpose* of the investigation is to find out how the demonological ideas and beliefs of Ukrainians are represented in the works of the representatives of this school. *The relevance* of the article is determined by the need to study traditional spiritual culture. *The source base* was university courses, sections of ethnographic and local folklore research, small explorations and full-fledged monographs on demonological ideas and beliefs, authored by A. Fischer and his followers. *The methodology* of the article is based on the complex involvement of a number of general scientific methods, the main of which was the method of typological analysis.

It was found that A. Fischer attracted information about the demonological ideas of Ukrainians in his lecture courses, used them in the monograph «Rusyns», in essays on folk culture of the population of Lviv, Stanislaviv and Ternopil provinces. Information on the demonology of Ukrainians can be found in J. Falkowski, in particular in «Essays on Folk Culture of Ternopil Voivodeship», in monographs «On the Lemko-Boyko border» and «Northeastern border of Hutsul region», in a separate survey of the domestic spirit. According to the acts of court proceedings of the XV—XVIII centuries K. Koranyi studied demonology, — his article «Bald Mountain» deserves special attention, which describes in detail the belief in witches. Ukrainian ethnographic material has taken a significant place in the monographs of G. Perls («Snake in the beliefs of the Polish people») and J. Gaek («Rooster in folk beliefs»). K. Dobrynsky prepared a number of meaningful investigations into Ukrainian demonology, among which the work «Witchcraft in the Sambir Region» stands out. R. Harasymchuk and V. Tabor touched upon the demonological ideas of the Hutsuls in the study «Ethnography of Hutsul Mountains».

In general, the works of representatives of the ethnological school of A. Fischer show that demonological ideas are an important component of the vast majority of spheres of folk culture of Ukrainians.

Keywords: demonology, beliefs, spiritual culture, Lviv University, Adam Fischer Lviv Ethnological School.

Вступ. Упродовж 1920-х — 1930-х років у Львівському університеті відбулося становлення потужного напрямку етнографії та етнології слов'ян, пов'язаного з діяльністю Адама Фішера, спершу доцента (від 1921 р.), а у 1924—1939 рр. — професора кафедри етнології та директора Етнологічного закладу (інституту). Саме на базі цього підрозділу сформовано його наукову школу [1]. Серед різноманітних ділянок народної культури слов'ян, якими цікавилися А. Фішер та його учні, особливе місце займала демонологія.

Мета цієї розвідки — з'ясувати, який характер мають звернення до демонологічної тематики у працях представників етнологічної школи А. Фішера. Зокрема важливими у цьому аспекті є як сам демонологічний матеріал, так і типи праць, до яких його залучено: чи це навчальні університетські курси, чи окремі розділи досліджень на загальну етнографічно-краєзнавчу тематику, чи короткі розвідки або повноцінні монографії про демонологічні уявлення та вірування тощо.

Методологію статті складає комплексне залучення низки загальнонаукових методів, основним з яких став метод типологічного аналізу.

Основна частина. Ще на початках своєї викладацької діяльності А. Фішер читав лекційний курс «Слов'янська демонологія» (1922/1923) [2; 3], згодом також курси «Слов'янська міфологія» (1926/1927) [4; 5] та «Душа і духи у слов'янських народних віруваннях» (1930/1931) [6; 7]. Під час висвітлення проблематики вчений застосовував теоретичні підходи Вільгельма Мангардта, Едварда Тайлора та Джеймса Фрезера, Вільгельма Вундта, Бернгарда Анкермана, Еміля Дюркгайма, Люсьєна Леві-Брюля та інших дослідників [7; 5].

Окремим демонологічним персонажам присвячені магістерські роботи учнів А. Фішера — Анджея Брухнальського «Потопельник у польського народу» («Topielec u ludu polskiego», 1933) [8, арк. 13—15] та Ірени Веберсфельд-Хрущельової «Біс у народних віруваннях» («Bies w wierzeniach ludowych», 1936) [9, s. 7], а певні аспекти теми присутні у магістерських роботах Генрика Перльса «З досліджень над народністю в польській літературі XVIII ст.: I. Народність у творчості й житті Францішека Карпінського. II. «Диявол у своїй постаті» Яна Богомольця» («Z bada nad ludno ci w

literaturze polskiej XVIII w. I. Ludowość w twórczości i życiu Franciszka Karpińskiego; II. Jana Bohomolca «Diabeł w swojej postaci») [10, арк. 1, 4, 5, 9—10 зв.; 11], Ірини Нестюк-Іванчук «Культ дерева у слов'ян» («Kult drzewa u Słowian», зокрема, дерево як місце перебування духів чи божеств) [12, арк. 15—16 зв.], Калістрата Добрянського «Свято Купала у східних слов'ян» («Święto Kupały u Słowian wschodnich») [13, арк. 1 зв.—2, 13—15], Марії Шмінди «Міфологія бурі у народних віруваннях у Польщі» («Mitologia burzy w wierzeniach ludowych w Polsce») [14, арк. 18].

Більшість праць самого А. Фішера про демонологічних персонажів мають загальнослов'янський територіальний засяг (наприклад, «Домовик») [15] або ж стосуються народних вірувань поляків (розвідки про диявола [16; 17], чарівниць [18; 19], духів [20; 21]). Проте, досліджуючи демонологію, А. Фішер робив наголос і на український матеріал. Наприклад, аналізуючи тему «слов'янських божеств урожаю», наводив інформацію про *хованця*, наголошуючи, що це, передусім, вірування українців [22, s. 12]. Український етнографічний матеріал представлений також у демонологічній складовій вірувань і звичаїв, пов'язаних з рослинами, що були серед головних наукових зацікавлень А. Фішера [23—27], а також у його працях про поховальну обрядовість [28, s. 2—6].

У працях А. Фішера, присвячених народній культурі українців, демонологія представлена досить повно. Наприклад, у синтезі «Русини» в параграфі «Віра в демонів» учений охарактеризував диявола (*чорт, біс, диявол, дідько, злий дух*) та духів, яких поділяв на домашніх (*вихованець, домовик, страхи, пасічник, скарбник, дідо, спориш / спорих*), лісових (*лісовик, лісун, лизун, чугайстер, нявки / мавки*), польових (*полевик, дика баба, польові русалки, мамуни, відміни*), водяних (*водяник, болотяник / очеретяник, русалки, потопельники* (подав лише польську назву «topielcu»), *люзони, мелюзини* і морські люди, *блуд*) та земляних (за твердженням А. Фішера, серед українців вірування у них мало поширені; з цієї категорії він згадав лише *земляного духа*). Наступною категорією демонологічних персонажів, за А. Фішером, є демони, що постали з душ померлих: *упірі, мара* або *нічниця, літавець, страдчата (потерчата)*. До

категорії персонажів «на межі демонологічних вірувань і чарів» учений зарахував *вовкунів* та *місячників* [29, s. 127—133]. У наступному параграфі — «Чари» — А. Фішер охарактеризував два різновиди чарівниць: *відьом* і *знахарок*, а також чародіїв — *чарівників* або *характерників*, *знахарів*, *хмарників* [29, s. 133—134].

Докладніші відомості про тих чи інших демонологічних персонажів з точнішою територіальною прив'язкою наявні у працях А. Фішера, присвячених Львівському, Станіславівському та Тернопільському тодішнім воєводствам. Наприклад, у нарисі про народну культуру населення цих трьох воєводств А. Фішер наголосив на таких аспектах. Розділ «Духовна культура» розпочинається параграфом «Віра в духів», у якому, серед іншого, є інформація про злих духів померлих, зокрема упирів, на матеріалах з Тербовельського та Ліського повітів. Далі А. Фішер вказує, що існують також «добрі духи, які опікуються домом та приносять прибуток». Такого духа називають *хованець*, часом *домовик* (біля Золочева), *інклюдз* (бойки) або «diabeł» (Ліський повіт). А. Фішер зазначав, що часом цей дух з'являється у постаті барана, який приносить господареві золото, що сплететься з-під рогів, проте зазвичай воно не приносить людям щастя (повіт Рава-Руська). Згадано *лінивок*, *русалок* (на матеріалі з Ліського повіту), *дику бабу з залізним макогоном* (але вже в околицях Стрия і Тернополя (а не Печеніжина), вірування гуцулів про вплив самогубців на погоду, *свистуна* (повіт Рава-Руська), іспостасі вітру (околиці Балигороду, Ліський повіт), вірування про півня, що чхав на диявола, а тому має «диявольську *parosł*» (с. Деліів, нині Галицького р-ну Івано-Франківської обл.). Наступний параграф — «Чари та ворожіння», де згадано про чарівниць на матеріалах Сокальського та Тербовлянського повітів (вочевидь, А. Фішер використовував описи цих повітів), а також різноманітні ворожіння [30, s. 33—35; 31, s. 23—25].

В «Етнографічному нарисі Станіславівського воєводства» А. Фішер розпочав характеристику духовної культури місцевих українців з параграфа «Віра в демонів», згадавши таких персонажів, як диявол (*чорт*, *біс*, *дідько*), домовик, страхи, полевик, водяник, болотяник, очеретяник, потопельники, русалки, упирі, вовкулаки та ін. З територіальною прив'язкою учений згадав *дику бабу з залізним макогоном* в

околицях Печеніжина та Стрия, *нярок* на Покутті, *мязницю* на Гуцульщині. Наступний параграф розділу присвячений чарам (два типи чарівниць — відьми та знахарки, а також знахарі) [32, s. 12].

На початку 1930-х років народну культуру українців почав досліджувати також Ян Фальковський. Його першою вагомою працею з цієї ділянки знань стала розвідка «Нарис народної культури Тернопільського воєводства», опублікована у 1931 р. [33; див. також: 34]. Для її написання учений використав напрацювання Яна Байгера, Яна Чекановського, А. Фішера, Володимира Гнатюка, Казимира Мошинського, Федора Вовка, а також низку рукописних матеріалів з фондів Музею імені Дзедушицьких у Львові та Архіву Етнологічного інституту Львівського університету. Розділ про духовну культуру в основному присвячений саме демонології. Автор коротко окреслив уявлення місцевого населення про *нечистого* (подаючи також назви *чорт*, *біс*, *диявол*, *дідько*, *злий дух*), про *страхи* і *нечисту силу*, що турбують людину, яка побудувалася на «нечистому» місці, про наближених до категорії «домашніх духів» *пасічника*, *скарбника* і *спориша* (чи *спориша*, — схожу на kota істоту, що приносить своєму господареві гроші і розмаїті запаси з чужих домівок), про *лісовика* і *дику бабу з залізним макогоном*, що сидить у збіжжі. Не оминув Я. Фальковський також уявлень, пов'язаних з т. зв. «ревенантами» (покійними, які начебто «ходять» після смерті) і зокрема з *упірами*. Торкнувся й теми відьомства та знахарства, описавши мотиви вірувань про відьом, *знахарок*, чарівниць і *чарівників* (чи *характерників*) [33, s. 21—23].

Цінні демонологічні відомості знаходимо й у монографіях Я. Фальковського. Зокрема йдеться про дві праці з його «карпатської трилогії». У нарисі «На лемківсько-бойківському пограниччі» у параграфах «Віра в духів» та «Чари і ворожіння» на основі зібраних Василем Пашницьким польових матеріалів дослідник охарактеризував *хованця* та *блуд*, чари, пов'язані з інклюдом (*венклюдом*, *енглюшом*), активізацією відьом на Юрія (апотропеем виступає *дора*), способи ворожіння про майбутнє, погоду тощо (з наголосом на ворожіннях, пов'язаних з куркою), вірування про необхідність повернутися вправо після цілування ікони на тетраподі в церкві. Територіальна прив'язка матеріалів — Воля Михова, Верхня

Жерниця, Прелуки, Нижній Вислік [35, s. 87—88]. У праці «Північно-східне пограниччя Гуцульщини» Я. Фальковський виокремив параграф «Демонологія». На його початку автор зазначає: «Як на самій Гуцульщині, так і на її окраїнах вірування про надприродних істот, напівдемонологічних та демонологічних постатей збирати досить важко (зокрема під час досліджень, строго обмежених у часі), передусім тому, що до сьогодні віра в цьому плані є дуже сильною. Через це розповідають неохоче, або загалом не хочуть розповідати про демонологічні вірування» [36, s. 83—84]. Я. Фальковський навів інформацію про таких демонологічних персонажів: померлі нехрещені діти, *перелета*, *блуд*, *планета*, *злий дух*, *нічновик*, *бабушка*, *відьма*, *опир* (*упир*), *воукун* (*дикун*), *чортик* та *домовик* (охарактеризовані у пункті «Diabelek sługa domowy»), *потопляуник*, *богинька* (без вказівки точних народних термінів), *бісиця* (*лісниця*, *лісиця*), *лісна*. Наголосимо: характеризуючи демонологічних персонажів, Я. Фальковський навів транскрибовані тексти розповідей респондентів, що відображають як локальні назви, так й інші мовні нюанси. Географічна прив'язка записів: Березови, Верхній Березів, Середній Березів, Віндинів, Карлів, Кути, Старі Кути, Малий Рожан, Москалівка, Ослави, Білий Ослав, Чорний Ослав, Ростокі, Текуча, Шешори [36, s. 84—91].

Окрему розвідку, на основі карпатського матеріалу, Я. Фальковський присвятив годованцю (у розвідці вживав лише терміни «inkluz» та «djabelek», а такж «соś») [37]. Спершу дослідник наголосив на специфіці яйця (*запорток*), з якого нібито можна виносити домашнього чорта, а далі навів матеріали справи, яку у вересні 1931 р. розглядала прокуратура окружного суду в Самборі, в якій фігурувало таке яйце (1930 р., с. Волошинова тодішнього повіту Старий Самбір). Як підсумок Я. Фальковський зазначив: «Це не вимагає дальших коментарів. У тій справі маємо лише підтвердження, що різноманітні вірування не належать до минулого, але, будучи глибоко вкоріненими, надалі життєздатні» [37, s. 79].

У руслі міждисциплінарного підходу (етнологія та історія права) працював асистент-волонтер Етнологічного інституту Кароль Кораній — досліджував демонологічні уявлення поляків та українців за активними матеріалами судових процесів XV—XVIII ст. у порівнянні з аналогічними віруваннями народів За-

хідної Європи [38—41 та ін.]. На особливу увагу заслуговує стаття дослідника «Лиса Гора» [42]. Він писав, що за даними актів судових процесів про чаклунство з різних теренів Речі Посполитої, відомості про «лісі гори» без нашарувань поширені передусім на українських етнічних землях. Натомість демонологічні уявлення населення західних земель Речі Посполитої були під великим впливом західноєвропейських вірувань, особливо з кінця XVI ст. К. Кораній докладно описав різноманітні аспекти, пов'язані з відьомськими шабашами: способи добирання на лисі гори (повітрям на конях, собаках, цапах, чоловіках чи чортах; для отримання здатності літати відьми використовували й спеціальні мазі, отримані від чортів або старших відьом), час шабашів (наприклад, у ніч на Івана Купала, у переддень Зелених свят, безпосередньо після Великодніх свят, але обов'язково до тієї пори, як проспівав півень), кількість і вік відьом, їхню ієрархію, їжу та ігри на шабашах тощо.

У 1932 р. захистив докторську дисертацію «Вуж у віруваннях польського люду» («Waż w wierzeniach ludu polskiego») Г. Перльс. Її рецензували А. Фішер і Я. Чекановський. Першу частину роботи склав перегляд вірувань і міфів різних європейських та азійських етнічних спільнот про вужа від старожитності до XVIII ст.; друга частина зосереджена на народних віруваннях польського люду в XIX ст. на тлі широкого порівняння з етнографічним матеріалом інших слов'янських етносів, германців та індоєвропейців загалом. За словами самого дослідника, праця опирається на етнографічну літературу, в основному підібрану Еразмом Маєвським [43], яку він суттєво доповнив.

Дисертація побачила світ як книга з однойменною назвою у 1937 р. накладом Академічної друкарні у Львові [44]. В рецензії на шпальтах «Нової книги» («Nowej Książki») Я. Фальковський окреслив аналіз Перльса як сумлінний, водночас критикуючи автора за нестислість, прогалини в бібліографії і нестаранну редакцію. У свою чергу, А. Фішер похвалив працю за широту порівнянь, багатий матеріал і сумлінно укладену бібліографію [45, s. 153—154].

Зазначимо, що у монографії Г. Перльса, як і в розвідці його попередника Е. Маєвського, значне місце зайняв саме український етнографічний матеріал, який легко виокремити завдяки ретельним покли-

канням. Загалом автор констатував, що культ вужа як хтонічного божества вегетативної природи і як духа предка-опікуна був поширений у всіх слов'ян (зокрема відзначив і те, з якою шаную ставилися до вужа гудули). У розділах «Вуж — хтонічне божество» і «Фалічний характер вужа» Г. Перльс зазначив, що згідно з народними віруваннями, контакт з цим плазуном відновлює родючість землі. Також в окремих розділах дослідник описав вужа як сторожа скарбів, божество яснобачення, виконавця кари за гріхи, володаря атмосферних сил, охарактеризував вірування про походження вужа, засоби охорони від нього, роль вужа в народній медицині та ін.

У 1933 році захистив докторську роботу Юзеф Гаек, з темою «Півень в народних віруваннях» («Kogut w wierzeniach ludowych»), а вже у 1934 р. вона побачила світ як монографія [46]. Дослідник спробував показати роль півня у традиційних уявленнях народів світу (Європи, Азії, Африки та Австралії) упродовж усієї історії людства — від найдавніших часів до ХХ ст. включно. Монографія складається з 11 розділів, у яких проаналізовано роль півня у віруваннях стародавніх персів, індійців, китайців, греків і римлян періоду Античності, в європейських господарсько-календарних (переважно аграрних) і сімейних обрядах, демонологічних віруваннях і фольклорі, а також у сучасних досліднику відомостях з Австралії, Океанії, Африки й Азії. Автор намагався встановити прабатьківщину півня (за допомогою порівняльно-історичного методу, аналізу назв на означення цього птаха, враховуючи територію доместикації півня та його поширення ойкуменою). Вчений дійшов висновку, що вірування про півня первісно сформувалися на території Стародавньої Греції, Малої Азії, Персії та Індії. Ю. Гаек також встановив, що у віруваннях про цього птаха в багатьох народів світу присутні такі мотиви, як апотропеїчна функція голосу півня, його зв'язок із Сонцем, півень як символ плодючості, домашній дух-опікун, жертва чи харчова заборона та як об'єкт ворожіння (останні мотиви свідчать про зв'язок півня з потойбічним світом). Як і в деяких інших розділах книги, у розділі восьмому — «Роль півня і курки в загальній демонології європейських народів» («Rola koguta i kury w ogólnej demonologii ludów europejskich») — суттєву роль відіграв саме український етнографічний матеріал.

В Архіві Польського народознавчого товариства та особистому архіві Ю. Гаєка (обидва архіви — у Вроцлаві) є значна кількість неопублікованих польових матеріалів, зібраних ученим. Це — рукописні записи про духовну культуру та громадський побут населення Західного Поділля, а також декілька сотень негативів фотографій. Архів Ю. Гаєка складається з 25 папок: «Видовища. Ходіння та переодягання у тварин. Пісні», «Чаклунство та чаклунки», «Ворожіння», «Демони. Дух. Душа (Магія). Упир. Диявол. «Дід», «дідух», дитько? Святі», «Диявол. Зносок. Вихованок», «Народні знання про природу, Всесвіт, небесні світила та ворожіння», «Медицина: уявлення про хвороби і погляд на їхню природу; діагностика; лікування», «Родильні звичаї: період вагітності, пологи, хрестини, дитинство, питання статевого життя», «Весільні звичаї», «Поховальні звичаї», «Різдво: Святвечір, Новий рік—Йордан, Три королі», «Етнографічні матеріали анкет. Різне», «Великдень», «Календарні звичаї», «Календарні звичаї. Культ святих», «Господарські звичаї: тваринницькі та хліборобські», «Юридично-громадські звичаї: купівля—продаж, спадкові звичаї, споріднення», «Організація громадського життя», «Домашні звичаї (магія): позичання, будівельні звичаї, культ порогу, культ печі, культ вогню, порожній кут», «Забави, танці та музика: дитячі ігри, товариські забави», «Роль тварин у народних обрядах і віруваннях: ворожіння щодо охорони тварин, демони в постаті тварин. Рослини», «Різне», «Матеріальна культура (різне)», «Будівництво», «Транспортні засоби». Ці матеріали, переважно більшість яких Ю. Гаек зібрав під час експедицій у 1930-х роках, мали стати основою другої і третьої частин його монографії про Західне Поділля, відповідно, про соціальну та духовну культуру місцевих автохтонів. Як бачимо, значна частина цих матеріалів прямо чи опосередковано стосуються демонології.

Змістовні розвідки з демонології підготував Калістрат Добрянський. Якщо праця дослідника «Демонологія люду українського» [47] є, по суті, рефератом «Знадоб...» Володимира Гнатюка і цікава лише тим, що засвідчує інтерес К. Добрянського до демонологічної тематики, то вже зовсім інший характер має його ґрунтовне дослідження «Знахарство в Самбірщині» [48]. Це оригінальна розвідка, оперта здебільшого на безпосередній вимушений

досвід автора у спілкуванні з народними цілителями (його сестра мала смертельну невиліковну недугу). Їх у тодішньому Самбірському повіті повсюдно називали «знахорами» або людьми, котрі щось «знають»; подекуди замість «знахор» казали також «ворожіль».

Окрім безпосереднього зображення постатей «знахорів» (у тому числі заклиначів від укусу змії та *хмарників* — людей, що начебто вміли розвіяти бурі і градові хмари чи змінити їх напрям) та їхніх чарівничих метод, а також опису деяких хвороб, розвідка містить і чимало дотичного матеріалу з демонології. Зокрема, про *годованця* у подібі чорного kota або когута, який допомагає «знахореві»; про небезпечні для людини *зливки* як місце, на яке хтось вилляв використану для зняття хвороби воду; про те, що рабини за допомогою «чорних книг» можуть закласти «пляц», який відтак стає загрозою для мешканців побудованої на ньому хати.

Низку статей на демонологічну тематику К. Добрянський опублікував також у популярно-науковому ілюстрованому місячнику товариства «Просвіта» у Львові «Життя і знання». Це невеликі за обсягом, проте доволі інформативні розвідки «Цвіт папороті в українських народних віруваннях», «Знахарство в Старосамбірщині», «Домашні звірята в українських народних віруваннях», «Лісові звірята в українських народних віруваннях», «Злодійська трава», «Хмарник», «Заклиначі від укусу гадини» [49—55].

Чимало з наведених дослідником відомостей були загальними для його часу, проте на сьогодні стали рідкістю для етнологів-польовиків. Зокрема, у розвідці «Лісові звірята в українських народних віруваннях» [Передрук: 56] К. Добрянський, описуючи популярні донині уявлення про ласку як опікунку цілого господарства, а насамперед худоби, зазначив, що «загально вважають її за перемінену людину, — головню жінку». При описі уявлень про вужа автор ствердив поширений погляд на цю тварину як на домовика, за вбивство якого «прийде зараз смерть на когось із домашніх», а крім того, вказав, що «нарид знає чимало оповідань про царя вужів з дорогоцінною короною на голові або про білого вужа, якому віддають майже божу почесть». Зазначені відомості про «білого вужа» (що трапляються, наприклад, і в демонології чехів) майже затерті на сьогодні у народній пам'яті українців. Зі зрозумілих причин ра-

ритетними стали й уявлення про те, що зустріч з вовком сприймалася як щаслива прикмета, бо вовк «великий ворог усяких нечистих духів, яких пожирає і так зберігає перед ними людей»; про те, що ведмідь «має силу відвертати або відганяти всяке зло», що «місце, напр., загорода чи поле, куди пройшов ведмідь, раз на все забезпечене від чарів», що «нечиста сила ніколи не виступає під постаттю ведмедя» і «декуди святкують навіть ведмеже свято». Розвідка про «лісових звірят» цікава й іншими демонологічними відомостями, які автор проілюстрував або лише констатував їхнє побутування, як-от про відьом і вовкулаків, душі померлих і «різні дивні й несамовиті звірята, такі, як смоки (дракони), жарптиці й т. п.» тощо.

Велику увагу характеристиці демонологічних уявлень гуцулів у розвідці «Етнографія гуцульських полонин» присвятили Роман Гарасимчук та Вільгельм Табор (цій проблематиці присвячено два параграфи — «Віра в духів» та «Чари і ворожіння») [57, s. 145—147]. Дослідники згадали таких персонажів, як *мара*, *нявка*, *дикий чоловік*; *примівки* від *злого духа*, *сокрувиши*, *явиди*, *врувише* («Отче наш» навиворіт), від забирання молока відьмою чи чарівником.

Висновки. Отже, можемо ствердити, що А. Фішер та представники його етнологічної школи, серед яких — провідні українські та польські етологи й етнографи, уважали демонологію однією з центральних тем, яка дає змогу охарактеризувати народний світогляд. Джерелами, які дозволяють відтворити демонологічні уявлення українців у ранньомодерний період (XVI—XVIII ст.), є здебільшого матеріали судових процесів про чари. Такі джерела існують і для XIX та першої третини XX ст. Натомість головними для цього періоду виступають польові етнографічні матеріали, уміщені у багатьох працях, передусім про народну культуру українців Карпат.

Серед демонологічних персонажів українців А. Фішер та представники його школи найбільшу увагу присвятили *годованцю* та відьмам, а серед демонізованих тварин — *вужеві* та *півневі*.

Праці представників етнологічної школи А. Фішера засвідчують, що демонологічні уявлення є складовою переважної більшості сфер народної культури українців, зокрема господарських занять, календарної та родинної обрядовості тощо.

Насамкінець зазначимо, що демонологічна тематика, дослідження якої займало важливе місце у працях представників львівської етнологічної школи Адама Фішера, залишається одним з пріоритетних напрямків дослідження й для нинішньої кафедри етнології Львівського національного університету імені Івана Франка, про що яскраво свідчать праці її викладачів та випускників (зокрема див.: [58—63] та ін.).

1. Тарнавський Р. *Кафедра етнології Львівського університету. Класичний період (1910—1947)*. Відп. ред. М. Глушко. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 236 с.
2. *Uniwersytet Jagielloński w Krakowie. Spis wykładów, rok szkolny 1922/23 (trzy trymestry)*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1922. 76 s.
3. *Archiwum PTL*. № inw. 78/I i II. Fischer Adam. *Demonologia słowiańska, Cz. I i II. Wykłady* (Rkp.). 250 s.
4. *Uniwersytet Jagielloński w Krakowie. Spis wykładów, rok szkolny 1926/27 (trzy trymestry)*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1926. 118 s.
5. *Archiwum PTL*. № inw. 22. Fischer Adam. *Mitologia Słowiańska* (Rkp.). 273 s.
6. *Uniwersytet Jagielloński w Krakowie. Spis wykładów, rok akademicki 1930/31 (trzy trymestry)*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1930. 139 s.
7. *Archiwum PTL*. № inw. 16. Fischer Adam. *Dusza i duchy w słowiańskich wierzeniach ludowych* (Rkp.). 126 + 6 s.
8. ДЛЮ. Ф. 26. Оп. 2. Спр. 185. Брухнальський Анджей (справа про закінчення університету) (1928—1932). 16 арк.
9. *Archiwum PTL*. № inw. 352/329. Webersfeld Chruscielowa Irena. «Bies w wierzeniach ludowych». 142 s. *Inwentarz Archiwum Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Historia i charakterystyka zbiorów. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze*, доступ отримано 20.08.2020. URL: <http://ptl.info.pl/zbiory-archiwalne/katalog>, 7.
10. ДЛЮ. Ф. 26. Оп. 2. Спр. 1389. Перльс Генрик (Генах) (справа про закінчення університету) (1928—1930). 24 арк.
11. *Archiwum PTL*. № inw. 301. Perls Henryk. *Z badań nad ludnością w literaturze polskiej XVIII w. I. Ludowość w twórczości i życiu Franciszka Karpińskiego; II. Jana Bohomolca «Diabeł w swojej postaci»*. 54 s.
12. ДЛЮ. Ф. 26. Оп. 2. Спр. 744. Нестюк-Іванчук Ірина (справа про закінчення університету) (1932—1936). 27 арк.
13. ДЛЮ. Ф. 26. Оп. 2. Спр. 597. Добрянський Каїстрат (справа про закінчення університету) (1930—1937). 17 арк.
14. ДЛЮ. Ф. 26. Оп. 2. Спр. 1966. Шмінда Марія Яніна (справа про закінчення університету) (1935—1939). 29 арк.
15. Fischer A. *Domowy* (Fragment ze studiów nad demonologią słowiańską). *Popowa. Pismo poświęcone poezji i sztuce*. Warszawa, 1922. № 4. S. 298—304.
16. Fischer A. *Djabeł w wierzeniach ludu polskiego. Studja staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera*. Kraków, 1928. S. 198—209.
17. *Archiwum PTL*. № inw. 15. Fischer Adam. *Diabeł w wierzeniach ludu polskiego* (Rkp.). 39 s.
18. Fischer A. *Opowieści o czarownicach z Doliny Nowotarskiej. Lud*. Lwów, 1926. T. XXV. S. 78—94.
19. *Archiwum PTL*. № inw. 45. Adam Fischer. *Bibliografia z literatury ogólnej do zagadnienia: Czary i czarownice w Polsce* (Rkp.). 184 s.
20. *Archiwum PTL*. № inw. 20. Fischer Adam. *Duchy pokutujące* (Rkp.). 32 s.
21. *Archiwum PTL*. № inw. 21. Fischer Adam. *Wędrówki dusz zmarłych* (Mp.). 3 s.
22. *Archiwum PTL*. № inw. 18. Fischer Adam. *Słowiańskie bóstwa urodzaju* (Rkp.). 12 s.
23. *Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych. Słownik Adama Fischera*. Red. M. Kujawska, L. Luczaj, J. Sosnowska, P. Klepacki. Wrocław: PTL, 2016. 519 s.
24. *Archiwum PTL*. № inw. 356. *Materiały dotyczące roślin: 1) Materiały prof. A. Fischera; 2) Materiały Zakładu Etnografii i Etnologii UMCS w Lublinie* (Rkp., mp.). 159 + 3 s.
25. *Archiwum PTL*. № inw. 74. Fischer Adam. *Rośliny w wierzeniach i obrzędach ludowych* (Mp.). 226 s.
26. *Archiwum PTL*. № inw. 136. Fischer Adam. *Drzewa w wierzeniach i obrzędach ludu polskiego* (Mp.). 22 s.
27. *Archiwum PTL*. № inw. 355. *Bibliografia do zagadnienia: rośliny* (Rkp., mp.). 109 s.
28. Fischer A. *Zwyczaje pogrzebowe ludu Polskiego. Monografia etnologiczna*. Lwów: WZN im. Ossolińskich, 1921. XII + 439 s.
29. Fischer A. *Rusini. Zarys etnografii Rusi*. Lwów; Warszawa; Kraków: WZN im. Ossolińskich, 1928. VIII + 192 s.
30. Fischer A. *Zarys etnografii Polski Południowo-Wschodniej*. Lwów, 1939. 45 s.
31. *Archiwum PTL*. № inw. 82. Fischer Adam. *Etnografia Polski Południowo-Wschodniej* (Mp., rkp.). 122 s.
32. *Archiwum PTL*. № inw. 28. Fischer Adam. *Zarys etnograficzny Województwa Stanisławskiego* (Mp., rkp.). 24 + 16 s.
33. [Falkowski J.] *Zarys kultury ludowej województwa Tarnopolskiego. Województwo Tarnopolskie*. Tarnopol, 1931. S. 15—23.
34. Тарнавський Р. Ян Фальковський: життєвий шлях та науково-педагогічна діяльність. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2013. Вип. 48. С. 410—431.
35. Falkowski J., Pasznyi B. *Na pograniczu temkowsko-bojkowskim. Zarys etnograficzny*. Lwów, 1935. 125 s.
36. Falkowski J. *Północno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny*. Lwów, 1938. 112 s.

37. Falkowski J. Inkluz-djabetek. O sposobie uzyskiwania djabetka z jaja. *Lud.* Lwów, 1934—1935. T. XXXIII. S. 78—79.
38. Koranyi K. Czary w postępowaniu sądowym (Szkic prawn-etnologiczny). *Lud.* Lwów, 1926. T. XXV. S. 7—18.
39. Koranyi K. Czary i gusta przed sądami kościelnymi w Polsce w XV i w pierwszej połowie XVI wieku. *Lud.* Lwów, 1927. T. XXVI. S. 1—25.
40. Koranyi K. Beczka czarownic. *Lud.* Lwów, 1928. T. XXVII. S. 110—111.
41. Koranyi K. Czary w Polsce. *Pamiętnik II Zjazdu Słowiańskich Geografów i Etnografów w Polsce w r. 1927.* Kraków, 1930. T. II. S. 194—196.
42. Koranyi K. Łysa Góra (Studjum z dziejów wierzeń ludowych w Polsce w XVII i XVIII wieku). *Lud.* Lwów, 1928. T. XXVII. S. 57—74.
43. Majewski E. Wąż w mowie, pojęciach i praktykach ludu naszego. *Wisła: Miesięcznik geograficzno-etnograficzny.* Warszawa, 1892. T. VI. Zesz. 1. S. 87—140; Zesz. 2. S. 318—371.
44. Perls H. *Wąż w wierzeniach ludu polskiego.* Lwów: Nakładem drukarni naukowej, 1937. 117 s.
45. Linkiewicz O. Henryk (Henach) Perls (1904—1943). *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne.* Kraków: PTL, 2019. S. 153—154.
46. Gajek J. *Kogut w wierzeniach ludowych.* Lwów: Nakładem Towarzystwa naukowego, 1934. 173 s.
47. *Archiwum PTL.* № inw. 158. Dobrzański Kalistrat. Demologia ludu ukraińskiego. 33 s.
48. Dobrzański K. Znachorstwo w Samborskiem. *Lud.* Lwów, 1934—1935. T. XXXIII. S. 117—126.
49. Добрянський К. Цвіт папороті в українських народних віруваннях. *Життя і знання.* Львів, 1936. Ч. 7—8. С. 225—226.
50. Добрянський К. Знахарство в Старосамбірщині (скороч.). *Життя і знання.* Львів, 1936. Ч. 11. С. 324—325.
51. Добрянський К. Домашні звірята в українських народних віруваннях. *Життя і знання.* Львів, 1937. Ч. 4. С. 104.
52. Добрянський К. Лісові звірята в українських народних віруваннях. *Життя і знання.* Львів, 1937. Ч. 6. С. 172—173.
53. Добрянський К. Злодійська трава. *Життя і знання.* Львів, 1937. Ч. 7—8. С. 221.
54. Добрянський К. Хмарник. *Життя і знання.* Львів, 1937. Ч. 7—8. С. 228.
55. Добрянський К. Заклиначі від укусу гадини. *Життя і знання.* Львів, 1938. Ч. 6. С. 166.
56. Добрянський К. Лісові звірята в українських народних віруваннях. *Свобода: Український щоденник.* Джерзі Сіті, Н. Дж., 1940. Ч. 281. С. 3.
57. Narasymczuk R.W., Tabor W. Etnografia połonin huculskich. *Lud.* Lwów, 1937. T. XXXV. S. 76—161.
58. Войтович Н. *Народна демонологія Бойківщини.* Львів: Сполом, 2015. 228 с.
59. Галайчук В. *Українська міфологія.* Харків: КСД, 2016. 288 с.
60. Галайчук В. *Традиційні демонологічні уявлення українців про домашніх духів.* Львів, 2021. 452 с.
61. Кривенко А. *Народна демонологія Волині: календарно-обрядовий контекст.* Львів: ІН НАН України, 2020. 280 с.
62. Кузьмінська Б. *Демонологія українців Опілля: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05.* Львів, 2013. 20 с.
63. Сілецький Р. *Традиційна будівельна обрядовість українців.* Львів: 2011. 428 с.

REFERENCES

- Tarnavskyi, R. (2016). *Department of Ethnology, Lviv University. Classical period (1910—1947).* Lviv [in Ukrainian]. (1922). *Jagiellonian University in Krakow. List of lectures for the 1922/23 school year (three trimesters).* Krakow [in Polish]. *Archives of the Polish Ethnological Society.* No. inv. 78/1 & II. Fischer Adam. Slavic demonology. Part I & II. Lectures (Manuscript) [in Polish]. (1926). *Jagiellonian University in Krakow. List of lectures for the 1926/27 school year (three trimesters).* Krakow [in Polish]. *Archives of the Polish Ethnological Society.* No. inv. 22. Fischer Adam. Slavic mythology (Manuscript) [in Polish]. (1930). *Jagiellonian University in Krakow. List of lectures for the 1930/31 academic year (three trimesters).* Krakow [in Polish]. *Archives of the Polish Ethnological Society.* No. inv. 16. Fischer Adam. Soul and spirits in Slavic folk beliefs (Manuscript) [in Polish]. *State Archives of Lviv Oblast.* Fund 26. Description 2. Case 185. Brukchnalski Andzchei (case of graduation) (1928—1932) [in Ukrainian]. *Archives of the Polish Ethnological Society.* No. inv. 352/329. Webersfeld Kchrushchielova Irena. «The devil in folk beliefs». Inventory of the Archives of the Polish Ethnological Society. History and characteristics of the collection. Polish Folklore Society, access received 20.08.2020. URL: <http://ptl.info.pl/zbiory-archiwalne/katalog>, 7 [in Polish]. *State Archives of Lviv Oblast.* Fund 26. Description 2. Case 1389. Perls Henryk (Henakch) (case of graduation) (1928—1930) [in Ukrainian]. *Archives of the Polish Ethnological Society.* No. inv. 301. Perls Henryk. From research on the population in Polish literature XVIII c. I. Population in the work and life of Franciszek Karpinski; II. «The devil in his form» by Jan Bohomolec [in Polish]. *State Archives of Lviv Oblast.* Fund 26. Description 2. Case 744. Nestiuk-Ivanchuk Iryna (case of graduation) (1932—1936) [in Ukrainian]. *State Archives of Lviv Oblast.* Fund 26. Description 2. Case 597. Dobrianski Kalistrat (case of graduation) (1930—1937) [in Ukrainian].

- State Archives of Lviv Oblast*. Fund 26. Description 2. Case 1966. Schminnda Maria Janina (case of graduation) (1935—1939) [in Ukrainian].
- Fischer, A. (1922). Domowy (Fragment from studies on Slavic demonology). *Ponowa. Pismo poswiecone poezji i sztuce* (Vol. 4, pp. 298—304). Warsaw [in Polish].
- Fischer, A. (1928). *Djabel in the beliefs of the Polish people. Old Polish Studies. A book in honor of Alexander Bruckner* (Pp. 198—209). Krakow [in Polish].
- Archives of the Polish Ethnological Society*. No. inv. 15. Fischer Adam. The devil in the beliefs of the Polish people (Manuscript) [in Polish].
- Fischer, A. (1926). Tales of witches from the Nowotarska Valley. *Lud* (Vol. XXV, pp. 78—94). Lviv [in Polish].
- Archives of the Polish Ethnological Society*. No. inv. 45. Adam Fischer. General literature bibliography on the topic: Witchcraft and witches in Poland (Manuscript) [in Polish].
- Archives of the Polish Ethnological Society*. No. inv. 20. Fischer Adam. Penance spirits (Manuscript) [in Polish].
- Archives of the Polish Ethnological Society*. No. inv. 21. Fischer Adam. Journeys of the Souls of the Dead (Mр.) [in Polish].
- Archives of the Polish Ethnological Society*. No. inv. 18. Fischer Adam. Slavic gods of fertility (Manuscript) [in Polish].
- Kujawska, M., Luczaj, L., Sosnowska, J., & Klepacki, P. (Ed.). (2016). *Plants in folk beliefs and customs. Adam Fischer's Dictionary*. Wroclaw [in Polish].
- Archives of the Polish Ethnological Society*. No. inv. 356. Materials about plants: 1) Materials by prof. A. Fischer; 2) Materials of the Department of Ethnography and Ethnology at the MCSU in Lublin (Manuscript, mp.) [in Polish].
- Archives of the Polish Ethnological Society*. No. inv. 74. Fischer Adam. Plants in folk beliefs and rituals (Mр.) [in Polish].
- Archives of the Polish Ethnological Society*. No. inv. 136. Fischer Adam. Trees in the beliefs and rituals of the Polish people (Mр.) [in Polish].
- Archives of the Polish Ethnological Society*. No. inv. 355. Bibliography on the topic: plants (Manuscript, mp.) [in Polish].
- Fischer, A. (1921). *Funeral customs of the Polish people. Ethnological monograph*. Lviv [in Polish].
- Fischer, A. (1928). *Rusini. An outline of the ethnography of Rus*. Lviv; Warsaw; Krakow [in Polish].
- Fischer, A. (1939). *An outline of the ethnography of South-Eastern Poland*. Lviv [in Polish].
- Archives of the Polish Ethnological Society*. No. inv. 82. Fischer Adam. Ethnography of South-Eastern Poland (Mр., manuscript) [in Polish].
- Archives of the Polish Ethnological Society*. No. inv. 28. Fischer Adam. Ethnographic outline of Stanisławskie Voivodeship (Mр., manuscript) [in Polish].
- [Falkowskyi, J.] (1931). Outline of the folk culture of the Tarnopol voivodship. *Tarnopol voivodship* (Pp. 15—23). Ternopil [in Polish].
- Tarnavskyi, R. (2013). Jan Falkowski: life path and scientific and pedagogical activity. *Bulletin of Lviv University. The series is historical* (Vol. 48, pp. 410—431). Lviv [in Ukrainian].
- Falkowskyi, J., & Pasznycky, B. (1935). *On the border between Lemko and Boyko. Ethnographic outline*. Lviv [in Polish].
- Falkowskyi, J. (1938). *North-eastern border of the Hutsul region*. Lviv [in Polish].
- Falkowskyi, J. (1934—1935). Inkluz-djabe ek. About the method of obtaining a goldfish from an egg. *Lud* (Vol. XXXIII, pp. 78—79). Lviv [in Polish].
- Koranyi, K. (1926). Czary in court proceedings (Legal and ethnological sketch). *Lud* (Vol. XXV, pp. 7—18). Lviv [in Polish].
- Koranyi, K. (1927). Czary and gusla before the church courts in Poland in the fifteenth and first half of the sixteenth century. *Lud* (Vol. XXVI, pp. 1—25). Lviv [in Polish].
- Koranyi, K. (1928). The witches barrel. *Lud* (Vol. XXVII, pp. 110—111). Lviv [in Polish].
- Koranyi, K. (1930). Magic in Poland. *Diary of the Second Congress of Slavic Geographers and Ethnographers in Poland in 1927* (Vol. II, pp. 194—196). Krakow [in Polish].
- Koranyi, K. (1928). Lysa Gora (Study of the history of folk beliefs in Poland in the 17-th and 18-th centuries). *Lud* (Vol. XXVII, pp. 57—74). Lviv [in Polish].
- Majewski, E. (1892). Waz in the speech, concepts and practices of our people. *Wisla: Geographic and ethnographic monthly* (Vol. VI, issue 1, pp. 87—140; issue 2, pp. 318—371). Warsaw [in Polish].
- Perls, H. (1937). *Snake in the beliefs of the Polish people*. Lviv [in Polish].
- Linkiewicz, O. (2019). Henryk (Henach) Perls (1904—1943). *Polish ethnographers and scholars. Silhouettes, biographical sketches* (Pp. 153—154) Krakow [in Polish].
- Gajek, J. (1934). *Kock in folk beliefs*. Lviv [in Polish].
- Archives of the Polish Ethnological Society*. No. inv. 158. Dobrianski Kalistrat. Demonology of the Ukrainian people [in Polish].
- Dobryanskyi, K. (1934—1935). Witchcraft in the Old Sambir region. *Lud* (Vol. XXXIII, pp. 117—126). Lviv [in Polish].
- Dobryanskyi, K. (1936). The color of the fern in Ukrainian folk beliefs. *Zhyttia i znannia* (Vol. 7—8, pp. 225—226). Lviv [in Ukrainian].
- Dobrianskyi, K. (1936). Witchcraft in the Old Sambir region (abbreviated). *Zhyttia i znannia* (Vol. 11, pp. 324—325). Lviv [in Ukrainian].
- Dobrianskyi, K. (1937). Domestic animals in Ukrainian folk beliefs. *Zhyttia i znannia* (Vol. 4, p. 104). Lviv [in Ukrainian].
- Dobrianskyi, K. (1937). Forest animals in Ukrainian folk beliefs. *Zhyttia i znannia* (Vol. 6, pp. 172—173). Lviv [in Ukrainian].
- Dobrianskyi, K. (1937). Thief's grass. *Zhyttia i znannia* (Vol. 7—8, p. 221). Lviv [in Ukrainian].

- Dobryanskyi, K. (1937). Khmarnyk. *Zhyttia i znannia* (Vol. 7—8, p. 228). Lviv [in Ukrainian].
- Dobryanskyi, K. (1938). Spellcasters from the reptile bite. *Zhyttia i znannia* (Vol. 6, p. 166). Lviv [in Ukrainian].
- Dobrianskyi, K. (1940). Forest animals in Ukrainian folk beliefs. *Svoboda: Ukrainian diary*, 281, 3 [in Ukrainian].
- Harasymczuk, R.W., & Tabor, W. (1937). Ethnography of the Hutsul mountain meadows. *Lud* (Vol. XXXV, pp. 76—161). Lviv [in Polish].
- Voitovych, N. (2015). *Folk demonology of Boykivshchyna*. Lviv [in Ukrainian].
- Halaichuk, V. (2016). *Ukrainian mythology*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Halaichuk, V. (2021). Traditional demonological ideas of Ukrainians about domestic spirits. Lviv [in Ukrainian].
- Kryvenko, A. (2020). *Folk demonology of Volyn: calendar-ritual context*. Lviv [in Ukrainian].
- Kuzminska, B. (2013). *Demonology of Ukrainians of Opillia: author's ref. dis. ... cand. ist. science: 07.00.05*. Lviv [in Ukrainian].
- Siletskyi, R. (2011). *Traditional building rituals of Ukrainians*. Lviv [in Ukrainian].